e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

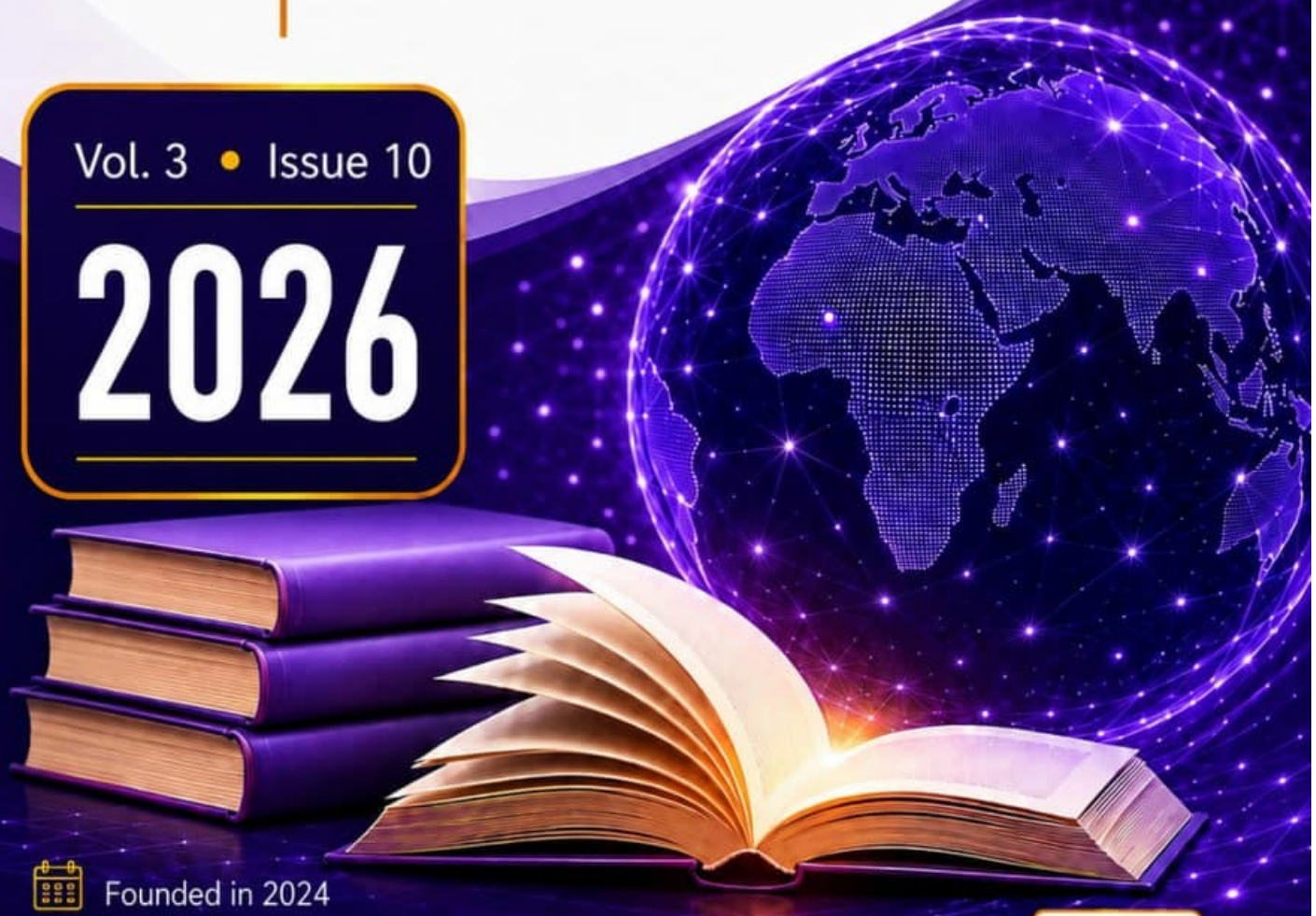
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026



Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper *https://doi.org/10.67227/yxg4ac43*

FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA O‘QUVCHILARNING MULOQOT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Isaboyeva Dilyora Zokirjon qizi
Qo‘qon davlat universiteti, dotsent.
e-mail: isaboyevadilyora.gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0005-7970-6309

Annotatsiya.

Maqolada fanlararo integratsiya asosida o‘quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Nazariy-qiyosiy tahlil metodi yordamida o‘quv mazmuni integratsiyasi, hamkorlikdagi ta’lim, dialogik o‘qitish va muloqot me’yorlariga oid ilmiy qarashlar taqqoslangan. Tahlil asosida fan mazmuni va kommunikativ maqsadlarni muvofiqlashtirish, kelishilgan muloqot qoidalarini amalda o‘rgatish, barcha o‘quvchilarning mazmunli ishtirokini ta’minlash, qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhit yaratish hamda refleksiv qayta aloqani tashkil etish asosiy shart-sharoitlar sifatida ajratilgan. Muloqot madaniyatini baholashda suhbatdoshni tinglash, uning fikrini to‘g‘ri talqin qilish, e’tirozni hurmat bilan asoslash va umumiy qarorga individual hissa qo‘shishni hisobga olish taklif etilgan. Ishlab chiqilgan nazariy xulosalar fanlararo topshiriqlarni loyihalashga xizmat qiladi hamda keyingi empirik tekshiruvni talab etadi.

Kalit so‘zlar: fanlararo integratsiya, muloqot madaniyati, pedagogik shart-sharoitlar, hamkorlikdagi ta’lim, dialogik o‘qitish, muloqot me’yorlari, faol tinglash, refleksiv qayta aloqa, baholash mezonlari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Исабоева Диёра Зокиржон кизи
Кокандский государственный университет, доцент.

Аннотация.

В статье представлен теоретический анализ педагогических условий развития культуры общения учащихся на основе межпредметной интеграции. С использованием метода теоретико-сравнительного анализа сопоставлены научные подходы к интеграции учебного содержания, совместному обучению, диалогическому обучению и нормам общения. На основе проведённого анализа в качестве основных педагогических условий выделены согласование предметного содержания и коммуникативных целей, практическое обучение согласованным правилам общения, обеспечение содержательного участия всех учащихся, создание поддерживающей педагогической среды и организация рефлексивной обратной связи. При оценивании культуры общения предлагается учитывать умение слушать собеседника, правильно интерпретировать его мнение, уважительно аргументировать возражения и вносить индивидуальный вклад в принятие общего решения. Разработанные теоретические выводы могут служить основой для проектирования межпредметных заданий и требуют дальнейшей эмпирической проверки.

Ключевые слова: межпредметная интеграция, культура общения, педагогические условия, совместное обучение, диалогическое обучение, нормы общения, активное слушание, рефлексивная обратная связь, критерии оценивания.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING STUDENTS’ COMMUNICATION CULTURE THROUGH INTERDISCIPLINARY INTEGRATION

Isaboyeva Dilyora Zokirjon qizi
Kokand State University, Associate Professor.

Abstract.

The article presents a theoretical analysis of the pedagogical conditions for developing students’ communication culture through interdisciplinary integration. Using a theoretical-comparative analysis method, the study compares scholarly perspectives on the integration of educational content, collaborative learning, dialogic teaching, and communication norms. Based on the analysis, the key pedagogical conditions identified include aligning subject content with communicative objectives, explicitly teaching agreed-upon communication rules through practice, ensuring the meaningful participation of all students, creating a supportive pedagogical environment, and organizing reflective feedback. In assessing communication culture, the study proposes

ISSN 3060-5059 (Online)

considering students' ability to listen to interlocutors, accurately interpret their opinions, respectfully substantiate objections, and make individual contributions to collective decision-making. The theoretical conclusions provide a basis for designing interdisciplinary tasks and require further empirical verification.

Keywords: interdisciplinary integration, communication culture, pedagogical conditions, collaborative learning, dialogic teaching, communication norms, active listening, reflective feedback, assessment criteria.

Kirish. Umumiy o‘rta ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarni egallashi va amaliy vazifalarni bajarishi ko‘p jihatdan ularning o‘zaro muloqotga kirishishi, fikrlarini tushunarli ifodalashi hamda boshqalarning qarashlariga munosabat bildira olishi bilan bog‘liq. Ta’limiy muhokamalarda o‘z pozitsiyasini asoslash, suhbatdoshni tinglash, fikrlar o‘rtasidagi tafovutni anglash va kelishilgan xulosaga erishish o‘quvchi faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridir. Ushbu jarayonlarda nutqning mazmuni bilan bir qatorda, uni ifodalash usuli, muloqot odobiga rioya qilish va suhbat ishtirokchilariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish ham ahamiyat kasb etadi. Shu sababli maktab ta’limida o‘quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirishni o‘quv mazmuni va kundalik pedagogik faoliyat bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etish zarur.

Muloqot madaniyati shaxsning fikr almashish jarayonida nutqiy me’yorlar, axloqiy talablar va muayyan vaziyatning xususiyatlarini hisobga olgan holda harakat qilishida namoyon bo‘ladi. U o‘z fikrini aniq bayon qilish, faol tinglash, savolni o‘rinli shakllantirish, e’tirozni asosli va hurmat bilan ifodalash, suhbat navbatiga rioya etish hamda bildirilgan fikr uchun mas’uliyatni his qilishni qamrab oladi. Kommunikativ ko‘nikmalar muloqotni amalga oshirishning amaliy imkoniyatlarini ifodalasa, muloqot madaniyati ushbu imkoniyatlardan foydalanishning me’yoriy, axloqiy va refleksiv jihatlarini ham o‘z ichiga oladi. Binobarin, uni rivojlantirishda o‘quvchining nutqiy faolligi, munosabat bildirish usuli va hamkorlikdagi xulqini yaxlit ko‘rib chiqish lozim.

Muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun fanlararo integratsiya muhim didaktik imkoniyat yaratadi. Fanlararo integratsiya muayyan mavzu, tushuncha yoki muammoni o‘rganishda turli fanlarga oid bilimlar va faoliyat usullarini maqsadli bog‘lashni nazarda tutadi. Bunda o‘quvchilar bir hodisani turli nuqtayi nazardan tushuntirish, ma’lumotlarni taqqoslash va umumiy xulosa ishlab chiqish zaruratiga duch keladilar. Mazkur zarurat o‘zaro savol berish, dalillarni muhokama qilish va qarashlarni muvofiqlashtirish uchun mazmuniy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Masalan, mahalliy ekologik muammoni o‘rganishda tabiiy fanlarga oid bilimlar, matematik hisob-kitoblar va til vositalari yagona vazifa doirasida birlashtiriladi; yechimni tanlash jarayonida esa takliflarni tinglash va ularga asosli munosabat bildirish talab etiladi.

Fanlararo integratsiyaning tarbiyaviy imkoniyati o‘quvchilarni turli qarashlar bilan ishlashga jalb etishida ham namoyon bo‘ladi. Bir muammoning bir necha asosli yechimi mavjud bo‘lgan vaziyatlarda o‘quvchi o‘z fikrini himoya qilish bilan birga, boshqa takliflarning mazmunini anglashga intilishi kerak. Bunday faoliyatda shaxsga qaratilgan bahodan saqlanish, e’tirozni dalilga yo‘naltirish, sherigining hissasini tan olish va o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqishga tayyorlik muhim hisoblanadi. Demak, integrativ topshiriqlarning mazmuni muloqot madaniyatiga oid talablar bilan muvofiqlashtirilganda, ular bilimlarni o‘zlashtirish hamda o‘zaro munosabatlarni tartibga solishni birgalikda mashq qilish imkonini beradi.

Biroq turli fanlar mazmunini bitta mashg‘ulotda birlashtirish muloqot madaniyatining rivojlanishini o‘z-o‘zidan ta’minlamaydi. Guruhdagi suhbatda ayrim o‘quvchilarning ustunlik qilishi, boshqalarning fikri e’tiborsiz qolishi yoki kelishmovchilikning shaxsiy munosabatga ko‘chishi mumkin. Shuningdek, faqat yakuniy javob baholanadigan vaziyatda tinglash, hurmat bilan e’tiroz bildirish va umumiy qarorga hissa qo‘shish kabi harakatlar yetarlicha rag‘batlantirilmasligi mumkin. Shuning uchun fanlararo faoliyatni tashkil etishda muloqot qoidalarining tushunarliligi, ishtirok etish imkoniyatlarining ta’minlanishi, vazifalarning o‘zaro bog‘liqligi va o‘qituvchining pedagogik ko‘magi alohida e’tibor talab qiladi.

Mazkur masalani nazariy jihatdan o‘rganishda ta’limiy hamkorlik, dialog va shaxsning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishi o‘rtasidagi munosabat muhim o‘rin tutadi. O‘quvchi muloqot me’yorlarini tushuntirish orqali anglaydi, ularning amaliy mazmunini esa hamkorlikdagi faoliyatda sinab ko‘radi. Bu jarayonda o‘qituvchining nutqiy namunasi, bahsni boshqarish usuli, xatoga munosabati va o‘quvchilar fikriga bergan javobi muloqot muhitining xususiyatlarini belgilaydi. Shu bilan birga, o‘quvchilarga o‘z ishtirokini tahlil qilish, qaysi fikrni qanday qabul qilganini tushuntirish va keyingi muloqotda nimani o‘zgartirishini belgilash imkoniyati berilishi zarur. Shunday yondashuv muloqot madaniyatining tashqi qoidalarni bajarishdan o‘z faoliyatini ongli ravishda boshqarishga o‘tishini nazariy jihatdan tushuntirishga yordam beradi.

Tadqiqot muammosi fanlararo integratsiyaning mazmuniy imkoniyatlarini o‘quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan pedagogik shart-sharoitlar bilan muvofiqlashtirish zaruratidan kelib chiqadi. Bunda integrativ topshiriq mazmuni, o‘zaro hamkorlik tartibi, pedagogik ko‘mak va refleksiv baholash o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlashtirish muhimdir. Muloqot madaniyatini baholashda fikrning tushunarliligi bilan birga, suhbatdoshni tinglash, uning nuqtayi nazarini to‘g‘ri talqin qilish, e’tirozni hurmat bilan ifodalash, ishtirokchilarning hissasini tan olish va kelishmovchilikni konstruktiv hal qilish kabi ko‘rsatkichlarni hisobga olish talab etiladi.

Maqolaning maqsadi fanlararo integratsiya asosida o‘quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga muvofiq, muloqot madaniyatining mazmuniy tarkibini aniqlashtirish, fanlararo integratsiyaning kommunikativ va tarbiyaviy imkoniyatlarini yoritish, samarali hamkorlik muhitini tashkil etish shartlarini belgilash hamda muloqot madaniyatini baholash mezonlarini taklif etish ko‘zda tutiladi. Maqolada fanlararo mazmun, kelishilgan muloqot me’yorlari, barcha o‘quvchilarning mazmunli

ishtiroki va refleksiv qayta aloqaning uyg‘unligi asosiy nazariy tayanch sifatida qabul qilinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Fanlararo integratsiya asosida o‘quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirish masalasi ta’lim mazmunini integratsiyalash, hamkorlikdagi faoliyat va dialog me’yorlariga oid ilmiy yondashuvlar kesishmasida o‘rganiladi. Mazkur mavzu bo‘yicha adabiyotlarni tahlil qilishda o‘quvchilarning fikrni ifodalash qobiliyati bilan bir qatorda, suhbatdoshni tinglash, uning hissasini e’tirof etish va kelishmovchilikni asosli muhokama qilishiga e’tibor qaratish zarur. Shu nuqtayi nazardan, quyidagi tadqiqotlar fanlararo ta’limning mazmuniy imkoniyatlarini muloqot madaniyatini rivojlantirish shartlari bilan bog‘lashga asos beradi.

R. Fogartyning “Ten Ways to Integrate Curriculum” maqolasida o‘quv mazmunini integratsiyalashning turli modellari yoritilgan [1]. Muallif fan ichidagi aloqalar, fanlararo umumiy mavzular va turli fanlar orqali rivojlantiriladigan ko‘nikmalarni farqlaydi. Xususan, fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalarni fanlar mazmuniga izchil singdirish imkoniyati mazkur tadqiqot uchun ahamiyatlidir. Ushbu qarashdan kelib chiqib, muloqot madaniyatiga oid talablarni ona tili, tarix, tabiiy fanlar yoki boshqa mashg‘ulotlarda o‘zaro muvofiqlashtirish mumkin. Masalan, dalilga tayanib fikr bildirish va suhbatdoshning fikrini to‘g‘ri ifodalab berish turli fanlarda takroran qo‘llanadigan faoliyat sifatida belgilanishi mumkin. Biroq Fogarty tasnifi, avvalo, o‘quv mazmunini tashkil etishga xizmat qiladi; undan muloqot madaniyatining rivojlanishi haqida bevosita sababiy xulosa chiqarib bo‘lmaydi.

N. Mercer va K. Littletonning “Dialogue and the Development of Children’s Thinking: A Sociocultural Approach” monografiyasida dialog, birgalikda bilim hosil qilish va bolalar tafakkurining rivojlanishi o‘rtasidagi munosabat o‘rganilgan [2]. Mualliflar tilni o‘rganish va hamkorlikdagi anglash jarayonining muhim vositasi sifatida ko‘rib chiqadilar. Ushbu yondashuv fanlararo topshiriqlarda o‘quvchilarning turli ma’lumotlarni birgalikda tushuntirishi va muhokama qilishini asoslashga yordam beradi. Mazkur maqola doirasida undan chiqariladigan nazariy xulosa shuki, muloqot madaniyati o‘quvchi boshqalarning fikrini anglash va o‘z mulohazasini umumiy muhokamaga bog‘lashni mashq qiladigan faoliyatda rivojlantirilishi lozim. Shunga ko‘ra, suhbatning davomiyligi yoki undagi ishtirokchilar soni bilan cheklanmasdan, fikrlar o‘rtasidagi mazmuniy aloqani ham hisobga olish kerak.

Muloqotning me’yoriy va ijtimoiy jihatlarini tushuntirishda S. Michaels, C. O’Connor va L. B. Resnickning “Deliberative Discourse Idealized and Realized: Accountable Talk in the Classroom and in Civic Life” maqolasi alohida ahamiyatga ega [3]. Unda Accountable Talk yondashuvi uch yo‘nalish orqali izohlanadi: o‘quv hamjamiyati oldidagi mas’uliyat, asosli fikrlash talablariga rioya qilish va bilimga tayanib gapirish. Birinchi yo‘nalish boshqalarni tinglash hamda ularning fikriga javoban o‘z hissasini qo‘shishni, ikkinchisi mantiqiy bog‘lanishlarni asoslashni, uchinchisi esa tekshiriladigan ma’lumotlarga murojaat qilishni nazarda tutadi. Bu yondashuv muloqot madaniyatini odob qoidalari bilan birga intellektual mas’uliyatni ham qamrab oluvchi tushuncha sifatida talqin qilishga imkon beradi. Mualliflar barcha o‘quvchilar muloqot me’yorlarini bir xil darajada o‘zlashtirgan holda sinfga kelmasligini ham ta’kidlaydilar. Demak, fanlararo muhokamalarda ishtirok etish qoidalarini tushuntirish va ularni amalda o‘rgatish alohida pedagogik vazifa sifatida qaralishi zarur.

D. W. Johnson va R. T. Johnsonning “An Educational Psychology Success Story: Social Interdependence Theory and Cooperative Learning” maqolasida hamkorlikdagi ta’limning nazariy asosi ijtimoiy o‘zaro bog‘liqlik orqali yoritiladi [4]. Ushbu yondashuv guruh faoliyatida maqsadlar va ishtirokchilar harakatlari o‘rtasidagi munosabatga e’tibor qaratadi. Mavzu nuqtayi nazaridan uning ahamiyati fanlararo topshiriqda har bir o‘quvchining hissasini umumiy natija bilan bog‘lash imkoniyatidadir. Agar yakuniy yechim turli ishtirokchilar taqdim etgan ma’lumotlarni birlashtirishni talab qilsa, bir-birini tinglash va tushunishga amaliy ehtiyoj yuzaga keladi. Biroq o‘zaro bog‘liqlikni yaratish bilan birga, individual mas’uliyatni ham belgilash lozim. Aks holda, umumiy mahsulot ayrim faol o‘quvchilar tomonidan tayyorlanib, boshqalarning muloqotdagi ishtiroki cheklanishi mumkin. Mazkur talqin hamkorlik nazariyasini fanlararo ta’limga tatbiq etish asosida chiqarilgan metodik xulosadir.

R. Alexanderning “Developing Dialogic Teaching: Genesis, Process, Trial” maqolasida sinfdagi muloqotning ta’limiy imkoniyatlarini kuchaytirishga qaratilgan dialogik o‘qitish dasturi va uning sinovi bayon etilgan [5]. Tadqiqot dialogni pedagogik jihatdan maqsadli tashkil etish masalasini ilgari suradi. Ushbu manba asosida fanlararo mashg‘ulotlarda o‘qituvchining vazifasi muhokamani boshlash bilan cheklanmasligi anglashiladi. Savollarning mazmuni, javoblarni davom ettirish usuli va o‘quvchilar fikrlarini o‘zaro bog‘lash ham ahamiyatlidir. Muloqot madaniyati nuqtayi nazaridan esa o‘qituvchining e’tirozga munosabati, fikrni aniqlashtirishga undashi va turli o‘quvchilarning hissasini muhokamaga kiritishi nazariy jihatdan muhim shartlar sifatida ajratilishi mumkin. Shu bilan birga, dialogik o‘qitishga oid natijalar muloqot madaniyatining barcha axloqiy jihatlari rivojlanganini avtomatik ravishda tasdiqlamaydi.

Fanlararo integratsiyaning samaradorligini baholashda P. Kreijkes va J. Greatorexning “Differential Effects of Subject-Based and Integrated Curriculum Approaches on Students’ Learning Outcomes: A Review of Reviews” maqolasi muhim metodologik asos beradi [6]. Mualliflar integrativ hamda alohida fanlarga asoslangan yondashuvlarni taqqoslovchi sharhlarda metodologik kamchiliklar mavjudligini ko‘rsatadilar. Ular bir integratsiya shaklining ijobiy natijasini boshqa shakllarga yoki integrativ ta’limning barcha shakllariga umumlashtirish mumkin emasligini ta’kidlaydilar. Mazkur mavzu uchun bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, o‘quvchilarning fan bo‘yicha bilimlari oshishi muloqot madaniyati rivojlanganining yetarli dalili bo‘la olmaydi. Tinglash, hurmat bilan e’tiroz bildirish, sherikning fikrini to‘g‘ri talqin qilish va umumiy qarorga hissa qo‘shish alohida ko‘rsatkichlar orqali o‘rganilishi kerak.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda nazariy-qiyosiy tahlil metodi qo‘llanildi. Ushbu metod fanlararo integratsiya, hamkorlikdagi ta’lim va dialogik o‘qitishga oid ilmiy qarashlarni taqqoslash orqali o‘quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini asoslash uchun tanlandi. Tahlil materiali sifatida adabiyotlar sharhida keltirilgan R. Fogarty,

N. Mercer va K. Littleton, S. Michaels, C. O'Connor va L. B. Resnick, D. W. Johnson va R. T. Johnson, R. Alexander, P. Kreijkes va J. Greatorexning ilmiy ishlari olindi [1–6]. Manbalar fanlararo mazmunni tashkil etish, o'quvchilar hamkorligi, ta'limiy dialog va muloqot me'yorlari masalalariga aloqadorligi asosida tanlandi.

Tahlil jarayonida har bir manba yagona mezonlar bo'yicha ko'rib chiqildi: fanlararo aloqalarning vazifasi, o'quvchilarning muhokamadagi ishtiroki, o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi me'yorlar, o'qituvchining pedagogik ko'magi va natijalarni baholashga qo'yiladigan talablar. Dastlab mualliflarning asosiy tushunchalari va nazariy qoidalari ajratildi. Keyinchalik ular o'zaro taqqoslanib, umumiy jihatlar, farqlar va qo'llanish chegaralari aniqlandi. Yakuniy bosqichda ushbu qarashlar fanlararo topshiriqlar orqali muloqot madaniyatini rivojlantirish shartlarini belgilash nuqtayi nazaridan umumlashtirildi.

Muloqot madaniyatining tahliliy ko'rsatkichlari sifatida suhbatdoshni tinglash, uning fikrini to'g'ri talqin qilish, mulohazani dalillar bilan asoslash, e'tirozni hurmat bilan ifodalash, boshqalarning hissasini e'tirof etish va umumiy qarorni shakllantirishda mas'uliyat bilan qatnashish belgilandi. Ushbu ko'rsatkichlar asosida fanlararo topshiriq mazmuni, kelishilgan muloqot qoidalari, barcha o'quvchilarning mazmunli ishtiroki hamda refleksiv qayta aloqa o'rtasidagi bog'lanishlar ko'rib chiqildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Nazariy-qiyosiy tahlil fanlararo integratsiya asosida o'quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirishni o'quv mazmuni, hamkorlik tartibi va muloqot me'yorlarining o'zaro bog'liqligi orqali tushuntirishga imkon berdi. Turli fanlarga oid bilimlarni umumiy muammo atrofida birlashtirish fikr almashish uchun mazmuniy asos yaratadi. Biroq ushbu imkoniyatning amalga oshishi o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar qanday tashkil etilishiga bog'liq. Shuning uchun mazkur tadqiqotda fanlararo integratsiya muloqot madaniyatini rivojlantirishning didaktik imkoniyati, pedagogik shart-sharoitlar esa ushbu imkoniyatni ro'yobga chiqaruvchi omillar sifatida talqin qilindi. Quyidagi natijalar nazariy umumlashmalar bo'lib, tajriba-sinovda qayd etilgan o'zgarishlarni ifodalamaydi.

Tahlilning birinchi natijasi fanlararo topshiriq mazmuni va muloqot maqsadlarini muvofiqlashtirish zarurati bilan bog'liq. R. Fogarty tomonidan ajratilgan integratsiya modellari turli fanlar mazmuni va umumiy ko'nikmalarni bog'lash imkoniyatini ko'rsatadi [1]. Ushbu qarashni maqola mavzusiga tatbiq etish asosida integrativ topshiriqda fan bo'yicha o'zlashtiriladigan bilimlar bilan birga, muloqotga oid kutiladigan harakatlarni ham belgilash taklif etiladi. Masalan, tarixiy hodisa, ekologik muammo yoki badiiy matnni muhokama qilishda o'quvchidan o'z xulosasini bildirish, sherigining fikrini to'g'ri qayta ifodalash va e'tirozini asoslash talab qilinishi mumkin. Bunday talablar muloqot madaniyatini topshiriq bajarilishining kuzatiladigan tarkibiy qismiga aylantiradi.

Ikkinchi natija muloqot me'yorlarini ochiq belgilash va amaliy faoliyatda o'rgatish bilan izohlanadi. S. Michaels, C. O'Connor va L. B. Resnickning yondashuvida o'quv hamjamiyati, asosli fikrlash va bilim oldidagi mas'uliyat o'zaro bog'liq holda qaraladi [3]. Mazkur qarashdan kelib chiqib, fanlararo muhokamalarda suhbatdoshning so'zini bo'lmasdan tinglash, uning fikrini buzib talqin qilmaslik, e'tirozni shaxsga emas, bildirilgan mulohazaga yo'naltirish va dalil manbasini ko'rsatish kabi qoidalarning muhimligi asoslanadi. Ushbu qoidalarni dars boshida sanab o'tish bilan cheklanish yetarli emas. Ularning mazmuni o'qituvchi namunasi, vaziyatli mashqlar va muhokama davomida beriladigan qayta aloqa orqali tushuntirilishi kerak. Bunda fikrlar xilma-xilligi saqlanishi, kelishmovchilik esa asosli muhokama qilish imkoniyati sifatida ko'rib chiqilishi lozim.

Uchinchi natija barcha o'quvchilarning mazmunli ishtirokini ta'minlash zarurati bilan bog'liq. D. W. Johnson va R. T. Johnsonning ijtimoiy o'zaro bog'liqlikka asoslangan qarashlari guruh a'zolarining individual hissasini umumiy maqsad bilan bog'lashga nazariy asos beradi [4]. Fanlararo topshiriqda ayrim o'quvchilar ma'lumot to'plashi, boshqalari uni tahlil qilishi, yana boshqalari muqobil yechimlarni baholashi mumkin. Biroq rollar o'quvchini faqat bitta faoliyat bilan cheklab qo'ymasligi kerak. Masalan, doimo bir o'quvchining taqdimot qilishi boshqalarning og'zaki fikr bildirish imkoniyatini kamaytirishi mumkin. Shu sababli vazifalarni navbat bilan almashtirish, individual fikrlash uchun vaqt ajratish va umumiy xulosada har bir ishtirokchining hissasini aks ettirish maqsadga muvofiq deb topildi.

To'rtinchi natija o'qituvchining dialogni boshqarish usuli va nutqiy namunasining ahamiyatini aniqlashtiradi. N. Mercer va K. Littletonning dialog hamda tafakkur rivojlanishiga oid qarashlari, shuningdek, R. Alexanderning dialogik ta'lim bo'yicha tadqiqoti muloqotni maqsadli tashkil etish zaruratini ko'rsatadi [2; 5]. Ushbu manbalar asosida o'qituvchining savollari tayyor javobni aniqlash bilan cheklanmasdan, fikrlar o'rtasidagi aloqalarni ochishga xizmat qilishi kerakligi haqidagi xulosa kelib chiqadi. "Sherigingizning fikrini qanday tushundingiz?", "Qaysi dalilga qo'shilmaysiz?" va "Bu ikki taklifni qanday birlashtirish mumkin?" kabi savollar o'quvchilarni tinglash, aniqlashtirish va muvofiqlashtirishga yo'naltiradi. O'qituvchining xatoga xolis munosabati va e'tirozni hurmat bilan ifodalashi esa muloqot me'yorlarining amaliy namunasini yaratadi.

Nazariy tahlil asosida ajratilgan pedagogik shart-sharoitlar va ularning kuzatiladigan ifodalari quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval. Muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

Pedagogik shart-sharoit	Amalga oshirish usuli	Muloqot madaniyatining kuzatiladigan ko'rsatkichi
Fanlararo mazmun va muloqot maqsadlarining muvofiqligi	Umumiy muammo yuzasidan fikrlarni taqqoslash va asoslash	Turli ma'lumotlarni bog'lab, tushunarli fikr bildirish
Kelishilgan muloqot me'yorlari	Tinglash, aniqlashtirish va e'tiroz bildirish qoidalarini mashq qilish	Suhbatdosh fikrini to'g'ri talqin qilish, hurmat bilan munosabat bildirish

Pedagogik shart-sharoit	Amalga oshirish usuli	Muloqot madaniyatining kuzatiladigan ko‘rsatkichi
Har bir o‘quvchining mazmunli ishtiroki	O‘zaro bog‘liq vazifalar va almashinadigan rollarni belgilash	Boshqalarning hissasini e’tirof etish va umumiy ishga hissa qo‘shish
Qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhit	Xatoni tahlil qilish, kamsituvchi munosabatlarni to‘xtatish	Savol berish va asosli fikr bildirishda ishtirok etish
Refleksiv qayta aloqa	Muhokamadan so‘ng individual va guruh faoliyatini tahlil qilish	O‘z muloqotidagi qiyinchilikni anglash va tuzatish yo‘lini belgilash

Izoh: jadval nazariy tahlil asosida tuzilgan; undagi ko‘rsatkichlarning baholash vositasi sifatidagi ishonchliligi keyingi empirik tekshirishni talab qiladi.

Ushbu shart-sharoitlarning amaliy mazmunini “Maktab hududidagi yashil maydondan qanday foydalanish kerak?” mavzusidagi fanlararo topshiriq orqali tushuntirish mumkin. Tabiiy fanlar o‘simliklar va ekologik sharoitlarni, matematika maydon o‘lchamlari va shartli xarajatlarni, ona tili esa taklifni tushunarli bayon qilishni qamrab oladi. O‘quvchilar gulzor yaratish, daraxt ekish yoki dam olish joyini tashkil etish kabi muqobil takliflarni muhokama qiladilar. Bunda har bir taklifning foydasi va cheklovlarini ko‘rib chiqish, boshqalarning fikrini tinglash va umumiy qarorni asoslash talab etiladi. Mazkur vaziyat tadqiqotda o‘tkazilgan tajriba emas, balki nazariy shartlarni tushuntirish uchun ishlab chiqilgan metodik namunadir.

Ushbu topshiriqda muloqot madaniyatiga oid harakatlarni muayyan nutqiy ifodalar orqali kuzatish mumkin. Masalan, “Sizning taklifingizni shunday tushundim...” jumlasi suhbatdosh fikrini aniqlashtirishga, “Bu qismiga qo‘shilmayman, chunki...” shaklidagi javob esa e’tirozni asoslashga xizmat qiladi. “Guruhdoshimiz ko‘rsatgan shartni hisobga olib, taklifimizni o‘zgartirdik” degan izoh boshqalarning hissasini tan olishni ifodalaydi. Biroq bunday iboralarni ishlatishning o‘zi muloqot madaniyati shakllanganini tasdiqlamaydi. Ularning muhokama mazmuniga mosligi, suhbatdosh fikrining to‘g‘ri anglangani va keyingi harakatlarda hisobga olingani ham tahlil qilinishi zarur.

Muhokama natijasida refleksiv qayta aloqani muntazam tashkil etish alohida pedagogik shart sifatida belgilandi. O‘quvchiga muhokamadan keyin “Kimning fikri xulosamga ta’sir qildi?”, “Qaysi vaziyatda boshqani tushunishga qiynaldim?” va “Keyingi safar e’tirozimni qanday aniqroq bildiraman?” kabi savollar taklif etilishi mumkin. Ushbu savollar o‘quvchini o‘z nutqi va munosabatini muayyan vaziyat asosida ko‘rib chiqishga yo‘naltiradi. Qayta aloqa ham shaxsning umumiy xususiyatlariga baho berish shaklida emas, balki kuzatilgan harakat va uni takomillashtirish imkoniyatiga qaratilishi lozim.

Baholashda guruhning yakuniy mahsuloti bilan individual muloqot faoliyatini farqlash muhimdir. Guruh asoslangan yechim tayyorlagan bo‘lsa ham, ayrim ishtirokchilar muhokamaga qo‘shilmagan yoki ularning fikri e’tiborga olinmagan bo‘lishi mumkin. Shu sababli fan mazmunining to‘g‘riligi, hamkorlik jarayoni va individual muloqot harakatlarini alohida kuzatish taklif etiladi. Bunda o‘quvchining sukut saqlashi darhol muloqot madaniyati pastligining belgisi sifatida talqin qilinmasligi kerak: topshiriqni tushunish darajasi, nutqiy tayyorgarligi va ishtirok etish uchun yaratilgan sharoit ham hisobga olinishi zarur.

XULOSA

Nazariy-qiyosiy tahlil fanlararo integratsiya o‘quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun mazmuniy imkoniyat yaratishini ko‘rsatdi. Turli fanlarga oid bilimlarni umumiy muammo doirasida birlashtirish o‘quvchilarni fikrlarni taqqoslash, dalillarni muhokama qilish va birgalikda qaror qabul qilishga jalb etishi mumkin. Ushbu imkoniyatning amalga oshishi esa topshiriq mazmuni, hamkorlik tartibi va muloqot me’yorlarining o‘zaro muvofiqligiga bog‘liq. Maqolaning nazariy hissasi fanlararo integratsiya, hamkorlikdagi ta’lim va dialog me’yorlariga oid qarashlarni muloqot madaniyatini rivojlantirish shartlari doirasida tizimlashtirishdan iborat. Tadqiqot nazariy xususiyatga ega bo‘lgani sababli ajratilgan shart-sharoitlarning samaradorligi empirik jihatdan tasdiqlangan deb qaralmaydi. Keyingi tadqiqotlarda ularni muayyan yosh guruhlari va fanlar kesimida sinash, baholash ko‘rsatkichlarini aniqlashtirish hamda o‘quvchilarning muloqotdagi o‘zgarishlarini izchil kuzatish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fogarty R. Ten Ways to Integrate Curriculum // Educational Leadership. – 1991. – Vol. 49, № 2. – P. 61–65. – URL: https://www.ascd.org/el/articles/ten-ways-to-integrate-curriculum.
2. Mercer N., Littleton K. Dialogue and the Development of Children’s Thinking: A Sociocultural Approach. – London: Routledge, 2007. – DOI: https://doi.org/10.4324/9780203946657.
3. Michaels S., O’Connor C., Resnick L. B. Deliberative Discourse Idealized and Realized: Accountable Talk in the Classroom and in Civic Life // Studies in Philosophy and Education. – 2008. – Vol. 27. – P. 283–297. – DOI: https://doi.org/10.1007/s11217-007-9071-1.
4. Johnson D. W., Johnson R. T. An Educational Psychology Success Story: Social Interdependence Theory and Cooperative Learning // Educational Researcher. – 2009. – Vol. 38, № 5. – P. 365–379. – DOI: https://doi.org/10.3102/0013189X09339057.
5. Alexander R. Developing Dialogic Teaching: Genesis, Process, Trial // Research Papers in Education. – 2018. – Vol. 33, № 5. – P. 561–598. – DOI: https://doi.org/10.1080/02671522.2018.1481140.
6. Kreijkes P., Greatorex J. Differential Effects of Subject-Based and Integrated Curriculum Approaches on Students’ Learning Outcomes: A Review of Reviews // Review of Education. – 2024. – Vol. 12, № 1. – Article e3465. – DOI: https://doi.org/10.1002/rev3.3465.